

Sturm László

A szlovákság Krúdy Gyula műveiben

Krúdy Gyula műveiben gyakran tűnnek fel a történelmi Magyarország nemzetiségei. Márai Sándor ezt az esetlegesnek látszó tematikai jellegzetességet az életmű lényegi meghatározóival kapcsolja össze, a pontos valóságlátással és az előlé emelkedés képességével: „mindent tudott a világról, mint a nemes fenevadak a barlangban. Mindent tudott a magyarok szokásairól Árpádtól napjainkig. (...) S éppen ez az író, aki talán minden kortársnál többet, kegyetlenebbet és megbízhatóbbat tudott az emberi élet valóságáról, a téveszmékről, melyek gyilkos kórnál is hatékonyabban pusztítják az emberek életét, a szerelemről és fonségról, az ételekről és a pénzről, a magyar tájakról és a magyar lakóházak titkos szokásairól, a magyarok, svábok, ruszinok, szlovákok, rácok életformájáról, éppen ez az író tudta azt is, hogy a valóság csak akkor teljes, ha megkeressük a zenei tartalmat az élet tömpe és vaskos tünevényei mögött. Mondataiban úgy sugárzik ez a néma zene, mint a villanyosság a világűrben.” (Márai Sándor: Krúdy. In: M. S.: Ihlet és nemzedék. Bp., Akadémiai – Helikon, 1992. 78–79. o.) Krúdy a nemzetiségeket általában elfogulatlan megfigyelőként, ideológiai háttér nélkül, pontosabban többértelművé tett ideológiai háttérrel jeleníti meg. Csupán a pusztai pénzkereset kedvéért írt, 1900-as években keletkezett ifjúsági regényeiben (Robinsonok a Kárpátok között, Utazás a Szepességben, Utazás a Tiszán, A dévényi fazekas) válik néha didaktikussá, szólamszerűvé a hangja. A korabeli gyermekújságok által elvárt leegyszerűsített világképen belül azonban számos figyelemre méltó észrevételre találhatunk a szlovákokat illetően ezekben a művekben is.

Az író munkásságában az egykori Magyarország nemzetiségei közül valószínűleg a szlovákok szerepelnek a legtöbbször. (Azért lehet csak valószínűségről beszélni, mert az író hatalmas életművének egésze egyelőre nincs föltárva, számos írása rejtőzik még régi folyóiratok lapjain, és bár készült bibliográfiája, ez hiányos és gyakran téves adatokat közöl.) A szlovákok – akikre ő kizárólag a magyarban hagyományosabb „tót” elnevezést használja – viszonylag gyakori feltűnésére mindenekelőtt néhány életrajzi tény ad magyarázatot. Krúdy már szülővárosában, Nyíregyházán találkozhatott számos képviselőjükkel, hiszen a városban és környékén élő tirpákok szlovák származásúak. Krúdy mint nyelvükben félig, érzésvilágukban teljesen elmagyarosodott közösségről ír róluk a Kossuth fia című regényében: „A város környékéről összegyülekezett nép, az úgynevezett tirpákság (ahogy a város alapítóját, őslakóját közönségesen nevezni szokták) mindig függetlenségi érzelmű, sőt Kossuth-

rajongó volt. Nem tudott folyékonyan magyarul, a magyar szót a Békés megyéből magával hozott tót idiómával keverte, de érzelmeiben hajthatatlan Kossuth-hívő volt.” Itt, az Alföldön, a túlnyomóan magyar környezetben azonban már inkább csak színtelt jelentenek. Krúdy a szlovákság meghatározóbb tömegeivel tíz és tizenhárom éves kora között találkozik, ugyanis a nyolc osztályos gimnázium második, harmadik és negyedik évfolyamát a szepességi Podolinban végzi. A korban gyakori szokásnak megfelelően szülei német nyelvet tanulni küldték a cipszerek közé. Ezt a céljukat nem érték el, Krúdy sohase tanult meg magasabb szinten se németül, se más idegen nyelven, de későbbi írásai szerint nagy hatással volt rá az alföldi síkságtól eltérő, vadregényes táj, a középkori arcukat megőrző városok ódonága, valamint a nemzetek és nyelvek, hagyományok keveredésének tapasztalata. Elsősorban a magyar hagyományokat érzékelte, természetesnek vette bizonyos rétegek lelkes magyarosodását, de számára a magyarhoni hagyományok részét képezte a különböző nyelvek, nemzetek együttélése is. A Szepességben a német, a magyar és a szlovák mellett még a lengyel hatást is maradandónak látta, a Felföld keleti részén ehhez társult a ruszin és az újabb korban a zsidó népesség, illetve mindenhol – az elsősorban muzsikusként megjelenő – cigányok. Felföldi tapasztalatainak későbbi földolgozása véleményem szerint hozzájárult érett stílusa kialakításához. A korszakok együttélése, az identitás sokértelműsége, a valóság, az emlékezés és a képzelet határainak elmosódása, ironia és nosztalgia keveredése jellemzi ezt a prózát – mindezt élő valóságként érezte podolini évei és későbbi felföldi utazásai alatt.

A szlovákság megismerését árnyalhatta, hogy Krúdy többször járt Nógrád megyében, családja ugyanis innen származott, és rokonai éltek még Szécsénykovácsiban. (Csáky Károly szerint: „Gyermekekorában gyakran eljárt Kovácsiba, hosszabb-rövidebb időt töltött az itteni rokonoknál.” Csáky Károly: *Nógrádi tájak és hősök* Krúdy Gyula műveiben. In: Cs. K.: *Szülföldi vallomások*. Pozsony, Madách, 1989. 37. o.) Jól ismerte tehát a Mikszáth-művek talán legfontosabb helyszínét is. Végül az író már fiatalon kapcsolatba került Gáspár Imrével, a szlovák irodalom egyik első magyarországi fordítójával és népszerűsítőjével. Ez a kapcsolat minden bizonnyal hozzásegítette saját korábbi tapasztalatainak árnyaltabb értelmezéséhez és kiegészítéséhez.

Krúdy műveiben a főszereplők szinte kizárólag magyar nemzetiségűek, a kevés kivétel pedig a Monarchia Magyarországon kívüli részéről kerül ki, mint például Ferenc József vagy a mesélő vonásokkal bemutatott lengyel Szaniszló király. A szlovákok nem csak azért mellékszereplők, mert az író nem beszélve nyelvüket, kultúrájukat sem sajátíthatta el mélyebben, hanem azért is, mert származása, műveltsége és környezete révén a nemesi és a városi életformát ismerte meg belülről. A felföldi – legalábbis a szepességi – városokban Krúdy művei alapján ítélve nem a szlovákság a meghatározó elem, ahogy a korabeli szlovák szépirodalom is a falut tartotta igazi hazájának. A városi szlovákok gyakran elmagyarosodnak, legalábbis többnyelvűvé válnak – így az író számára megközelíthetőbbek, viszont nemzeti hovatartozásuk már bizonytalan. Számos szereplő esetében nem tisztázható a nemzetiség és a nyelvhasználat. Sok esetben az elbeszélő csak a szláv személynévvel vagy a szlovákot idéző nyelvi elemekkel jelzi, hogy az illető szereplő esetleg nem magyarul beszél. Ilyenkor sem dönthető el, hogy a magyarban jóval ritkább kicsinyítőképzős alakok („macskácska”, „malacka”, „krumplicska” stb.) és a „pán” megszólítás – ezek a

leggyakrabban használt nyelvi utalások – a beszélők nemzetiségére utal-e, vagy csak a nyelvek kölcsönhatására, a helyi magyar beszéd sajátosságára.

A kizárólag vagy elsősorban szlovák identitással rendelkező felföldi szereplők külsejéről ritkán tudunk meg valamit. Testi sajátosságaikról csak néhány vonást rögzít az író: „nevetős arcú, kék szemű, vidám tót legényke” az *Utazás a Tiszán egyik szereplője*: az enyicki menyecskék szintén kékszeműek, a hajuk pedig „hamvasbarna” (Az enyicki menyecskék). Előfordul még a „hosszúlábú tótok” kifejezés is (A lovodini csel), ez azonban esetleges, semmiképpen sem általánosítható tulajdonságnak tűnik. Mindebből arra következtethetünk, hogy a kék szem gyakoriságán kívül nem figyelt fel az író a magyar átlagtól elütő különbségre, szláv jellegre. A ruházkodásnak is csak egy állandóan jellemző kelléke van, a bocskor. Más ruhadarabra csak elvétve hívja föl a figyelmet: a Robinsonok a Kárpátok között juhásza fehér darócot visel. A bujdosó földesuraságról ispánja „nagycsizmás, halnás ember”. A gyémántgyűrűben a falusi előljárók „kopott, fekete kabát”-ban járulnak kérelmükkel az új birtokosnő elé, a fiatal lányok pedig suhogó viganót (Az enyicki menyecskék) vagy sárga szoknyát viselnek (A podolini kísértet). A szlovák falvak, házak leírását is hiába keresnénk Krúdynál, csak egyetlen, általános benyomást rögzít: szegénységüket. Ezt azonban rendszeresen, több művében megemlíti. Természetesen nem az épületek igénytelen megformálásáról vagy hasonlóról van szó, hanem a lakók inséges életéről (erre később visszatérek). Az étkezés művelődéstörténeti szerepével is tisztában lévő, inyenc Krúdy mindössze két jellemző szlovák ételt említ, a zsendicét (Robinsonok a Kárpátok között) és a juhhúsos kását (A podolini kísértet). A szlovák szereplők életmódját a falusi, természetközeli létezés, a szegénység és az ezt zűgölődés nélkül viselő jámbor vallásosság határozza meg (ezekre is visszatérek a későbbiekben). A patriarkális vonások mellett van egy ismétlődő, tehát jellemzőnek tekinthető belső tulajdonságuk, amely a modern világban való érvényesülés lehetőségére utal: az „élelmesség” (*Utazás a Tiszán*), a „furfangos ész” (Az eperjesi kutyavásár). A szlovák szereplők jellemző foglalkozásai lakóhelyüknek megfelelően a vidék lehetőségéhez kötődnek: juhászok, tutajosok, favágók, fenyőfa-árusok és földművesek. A „tótok” jellemző mezőgazdasági terméke az író szerint – ahogy már a nagy elődnél, Mikszáth Kálmánál is (vö. Kiss Gy. Csaba: *A Beszterce ostroma interetnikus olvasatban*, in: K. Gy. Cs.: *Nyugaton innen – keleten túl*, Miskolc, 2000) – a krumpli, amely a hűvösebb éghajlatot jobban bírja, mint az író alföldi szülőföldjén uralkodó búza és kukorica. A krumpli a – megint csak az alföldivel összehasonlítva – soványan termő föld, és az inséges megélhetés kifejezője. Az *Utazás a Tiszán* című ifjúsági könyvbe szőtt mondában olvashatjuk: „Felkeresték tehát a vének a jó tündért, aki a szlatnai sóbányában lakott kristálypalotában. – Elmegyünk innen, lelkem – kezdte a legvénebb tót. – Úgysem adtál nekünk egyebet, mint hegyet, hegyet, harmadszor is hegyet, amin a krumplicska is csak félve terem meg.” A városi foglalkozások közül a cselédi munka a jellemző (A podolini kísértet, Szindbád, a hajós), és egyszer említ az író „tót inast” (Bánatos utazás) – tehát átmeneti, általában nem végleges megtelepedéssel járó foglalkozásokról van szó. Ahogy a fiatalok is csak a tanulás miatt jönnek a városba. A Határszéli Podolin boldog éveiben olvashatjuk: „Algimnáziuma volt a városkának, amelyet néhány esztendő előtt egy ambiciózus szerzetes főgimnáziummá fejlesztett; a Magurán és határszélen született tót fiúknak nem kellett többé Késmárkra szekerezni, hogy tanulmányaikat folytassák.” Vé-

gúl a hajdan fogalomná vált drótos tót is feltűnik, igaz, hogy az általam vizsgáltak közül csak egy írásban (Ferenc József Pestje). Közismert tény, hogy a szűkös megélhetés sokakat Amerikába kényszerített szerencsét próbálni. Ennek a folyamatnak is van nyoma Krúdynál: A podolini kísértet című korai, 1900-ban írt, de csak hat év múlva megjelent regényében az egyik főszereplő, Ancsurka – Krúdynál rendhagyó módon – szlovák lány, akinek az apja Amerikába megy, és csak a regény legvégén tér vissza, immár gazdagon.

Az írónak erre a regényére érdemes részletesebben is kitérni, mert terjedelme – vagyis hogy nem elbeszélés, hanem regény – és helyszíne miatt a leggazdagabb szlovák vonatkozásokban. A jellemző foglalkozások közül szerepel benne a cselédség, a nyáj-őrzés, a földművelés és a fenyőfa-fuvarozás. A szlovák szereplők szinte emblematikus viselete a bocskor, ehhez egy anekdotikus történet is kapcsolódik a műben. A bocskorviselet nemcsak a nemzetiséget megkülönböztető sajátos viselet, hanem a szegénységet is jelzi. Mikor a főszereplő Riminszky – aki lengyel származású podolini polgár – a hozzá elszegődő Ancsurkának elegáns cipőt készített, ezt a külvilág karriernek értelmezi, de elég kétes értékűnek: úgy gondolják, hogy a lány az idősödő ember szeretője lett.

A szegénység a szlovák települések állandó jelzője a regényben, a szerző szinte mindig ugyanazt a szót is használva „rongyos tót falvagról” ír. (Ugyanez a jelző A gyémántgyűrű című elbeszélésében is visszatér.) A bocskor, a (cselédként és juhászként való) szolgálat – valamint más művekben a krumpli mint fő termény – erre a szegénységre utalnak. Tulajdonképpen az író minden, a témába vágó művében megmutatózó fő tapasztalata a szlovákokat illetően azok szegénysége és alárendelt helyzete. Ez az alárendelt helyzet azonban általában nem megalázó a gazdagok és szegények, az urak és szolgák, magyarok és szlovákok közt uralkodó patriarkális viszonyok miatt.

A podolini kísértet érdekes nemzetkaraktrológiai megállapításokat is tartalmaz. A szlovákok általában szelíden vallásos, néha babonás emberekként jelennek meg, az elbeszélő szavaival: „jámbor tót emberek”. A babonába hajló „jámbor” azonban nem az elbeszélő, hanem a főszereplő indokolja: „Riminszky néha hallotta a kísértetről szóló híreket, de mert személyesen nem látta, csóválta a fejét, és nevetett az egész dolgon. – A tótok képzelődnek. A tótoknak mindig kell valami, hogy foglalkoztassa a fantáziájukat, mert igen fantasztá, álmodozó nép a szláv nép. Egyszer a szentek járnak közöttük emberi alakban, másszor a halottak jönnek vissza.”

A podolini kísértet azért is érdekes, mert benne egyértelműen kimutatható Krúdy szlovákság-képének a személyes élettapasztalatok mellett másik fő forrása: a nagy íróelőd, Mikszáth Kálmán hatása. Ez főleg a fiatal Krúdy esetében jelentős. Közismert, hogy Mikszáth, aki Nógrád megye nemzetiségileg vegyes északi részéből származott és szlovákul is értett, művelben gyakran szerepeltetett „tót atyafiakat”. De nem csak az ő bemutatásukra adott sokak által követett példát, hanem írásmódja is számos követőre lelt, többek között a fiatal Krúdy személyében (Krúdy későbbi művelben ez a hatás kevésbé közvetlen). Mikszáthot idézi a regényben a különö figurája (az első fejezet címe is: Egy különö ember története), az anekdotikus szerkesztés, a patriarkális és ironikus szemlélet ötvözése mellett számos tematikus kölcsönzés. Az utóbbiak közül kettőt érdemes kiemelni szlovák vonatkozása miatt. A

nizsderi várúr is katonának öltözteti szlovák parasztjait, akárcsak Pongrácz gróf a Beszterce ostromában. Egy másik jelenetben Jarinkó legendáját említi az egyik szereplő, erről is Mikszáthnál olvasható Krúdy. Érdekes ezt a jelenetet hosszabban idézni, mert az átvétel tényén túl számos már értelmezett jelenségre ad példát. Az orvos különnc, aki gyógyítás helyett a belenyugvást hirdeti: Riminszky „tótsága” a korábban emlegetett lengyel származás és magyar öntudat után még bizonytalanabbá teszi identitását; a bocskor a szlovák ember emblémájaként jelenik meg; a szlovákság társadalmilag kevésbé vonzó helyzete is érzékelhető: „Azt akarod mondani, hogy nem akarsz meghalni. Tudom, flam, tudom. Senki sem akar. De senkit sem szokás megkérdezni erről. Ismerheted a tót közmondást – elég tót vagy magadért. Riminszky —, hogy Jarinkó, az erdei szellem köhint egyet, és egy pár bocskor gazdátlan lesz a földön. Mármost minden attól függ, hogy mikor köhint neked Jarinkó. Elmégy te is, mint a többi tótok. — Riminszkyt végleg kihozta flegmájából ez a cinikus beszéd. Összefonta a karját, és a doktor elé állott: — Hát te mi vagy? Nem vagy tót? – ordította magából kikelve. Rocskay Teofil angyall nyugalommal felelt: — Ne ordíts, boldond, úgys megmondom. Hát igenis én nem vagyok tót. Semmiféle ivadékomból nem volt az. Nekem köhöghet Jarinkó... de azért egyszer én is csak elmegyek, ebben nyugodt vagyok. Gondolhatod, nem szívesen. Magamfajta tudományos ember pedig már csak megpróbálkozik, hogy hosszabbra nyújtsa az életét, mint a tótokét. De hiába próbálkozik. Becsületemre mondom neked, nincs segítség.”

Mint a fenti idézet is mutatja, a nemzetiség kérdése Krúdy szereplői számára néha presztízskérdéssé válik. A szlovákság alacsonyabb megítélésének az oka elsősorban szegénységükben keresendő, illetve az úri és a városi műveltségtől való távolságukban. (A gazdag és a városban is otthonos nyíregyházi tír pákok például tekintélyes személyiségek.) A nemzetiség leértékelésére Az eperjesi kutyavásár ad jellemző példát, amely így kezdődik: „Zathureczky mesélte a minap: – Volt nekem egy barátom valamelyik felső vármegyében, ott a tótok között, akit minden esztendőben meg szoktam látogatni. Cseszkónak hívták, tót volt szegény, de elég sok úri virtus szorult belé ahhoz, hogy barátkozhassak vele.” A nemes és az úriember más rétegekkel szembeni aggálya nyilvánul itt meg és kap nemzetiségi háttérrel. Krúdy ezt az úri fölényt – ha visszájára nem is fordítja – finoman ironizálja, kétségessé teszi. Az író az úriember erkölcsi, műveltségbeli vonatkozását nagyra becsüli, itt azonban mintha nem erről lenne szó, mikor a beszélő barátja úri vonásait ismerteti: „Jankó szerette a bort, a szép asszonyt, hidegvérűen és elegánsan kártyázott – még a lóhoz is értett valamelyest, pedig a lovat csak úriember ismerheti.” Az trónját nyilvánvalóvá teszi, hogy a beszélő előkelő életformája mögött adósságok állnak, és éppen Cseszkó nem úri ötlete ad lehetőséget ezek kifizetésére, annyira sikeresen, hogy ezek után néhány évig maga Zathureczky is agarak eladásával foglalkozik, amiről pedig kezdetben így nyilatkozott: „Csak tót embernek juthat eszébe, hogy eladja az agarat. Az agarat kölyökkorában lopják, vagy ajándékozzák. Nem volt olyan ember a vármegyénkben, aki pénzt fogadott volna el agárért. Éppen, mintha a pecsétgyűrűt, ősi pipáit, dohányzacskóit kezdené áruba bocsátani valaki. Az agár úri állat, nem számár, amit vásáron árulnak.” Az elbeszélő-főszereplő – ne felejtjük el, Krúdy egy szereplő szemszögéből adja elő a történetet! – az úri viselkedés feladásáért az elbeszélés zár-lataként egy gonoszkodó anekdotával törleszt, amellyel visszanyeri feltételezett fölényét: „Csak a felső vármegyékben nem tudtam többé üzletet kötni. Ahová fordul-

tam, ahol próbálkoztam, mindenütt azzal fogadtak: – Egyszer volt Eperjesen kutyavásár. – Persze, a görbe országban nem tudtak mit csinálni az agárral. Meghizlalták, mint a malacot. Az agár ellustult, futni nem tudott. Ha igaz, valahol a tótok között leölték egyszer malac helyett az agarat.”

A két Szlabóczy című elbeszélésben szintén pejoratív árnyalatot kap a szövegösszefüggésben a tót szó: „Azt a korhely tótot tetszik gondolni? – kérdezte kedélyesen. – Hisz az nem is testvérem nekem. Az ördög tudja, hogy pottyant bele a családba.” A két testvér ellenségeskedése egyébként ebben a – fiatalkori – novellában is Mikszáthot, a Beszterce ostromát idézi. (De talán épp a korhelység emlegetése sem véletlen. Krúdy tisztában van az alkoholizmus pusztításával a századforduló szlovákságának körében. A podolni kísértetben írt erről is, a különös várúr italoosztogatásán kapcsán: „A tótockák, akik különben se nagy ellenséget az alkoholnak, Kavaczký idejében mértéktelenül élveztek a szeszt.”) A tunya Zathureczky című elbeszélésben a megbántott főzõasszony vág vissza a hírhedt mondással: „Most már igazán látom, hogy a nemzeti úr amolyan tótfajta ember, akiről azt tartja a példaszó, hogy nem is ember. Puliszkán él meg kukoricamálén. Nem adnék nemzeti úrnak kosztot, ha aranyat ígérne. Nem én, az ilyen tunya embernek. Mi már csak megesszük, megisszuk a magunkét, vendéget szívesen látunk, mert hisz magyarok vagyunk.”

Krúdytól természetesen idegen az ilyen olcsó fölényeskedés, a hasonló megnyilatkozások mindig egyes szereplőit jellemzik. Másrészt a szlovákság akkoriban alapvetően falusi életmódját pozitív beállítással is megmutatja (a lenézés, és a leggyakoribb, az értékelés mentes bemutatás mellett). A természetközeli életmód és a vallásos beállítottság a szlovák falvakat – és egyáltalán a vidéki életet – nála is a tisztaság, becsületesség, jóság és egyszerűség menedékévé teszi. A gyémántgyűrű című elbeszélés az így felfogott falut a bűnös várossal (Budapesttel) állítja szembe. A fertálymágnások pokolba jutása egyik részletében pedig a kortársak által bolondnak tartott felföldi festőzseni, Mednyánszky László tűnik fel, aki arisztokrata léte csavargóként élt, mert jobban vonzotta az egyszerű emberek világa: „Az én kedvencem az a Mednyánszky, aki bocskorban ült az úgynevezett kiskastélyban, hátul, messze a ház mögött, öreg tótokkal beszélget, mert a sors így intézkedett felőle, és neki eszéágában sem volt a sorsnak ellenállni. 'Csak gyötörj, te kutya, valószínűleg megérdemlem. Még mindig jobb, mintha bezártak volna!' – mondogatja, miközben pálinkát ivott, messzehangzóan karcolta a torkát, de lemondóan intett, ha tévedésből 'báró úr'-nak szólították. 'Minek az?' – kérdezte.”

Krúdy a szlovákokat említő írásaiban túlnyomó része a Monarchia idején keletkezett. Az államfordulat után néhány lírai emlékezésben stratója el a történelmi Magyarországot, és a '20-as évektől egyre ritkábban választja helyszínül a Felvidéket, így a szlovákokat is ritkán említi. Művei témája továbbra is az első világháború előtti idő marad, az idősödő és egyre inkább illúzióit vesztő írótól idegen a két világháború közötti valóság. Hősei mozgásköre is egyre jobban beszűkül: a korábbi utazókat fölváltják a végleg magukra maradt egzisztenciák, akik szebb múltjukat legfeljebb egy-egy újra megízlelt étel ízében képesek néhány percre visszaidézni.